

PETŐFI SZABADSÁGFOGALMA*

Ferenczi Zoltán megszámolta, hogy Petőfi életművében a *szabadság* szó 151-szer, alakváltozataival együtt 196-szor fordul elő. (A *szerellem* 172-szer.) Ez a statisztikai adat figyelemre méltó, s még tanulságosabb lehetne, ha volnának összehasonlítható adataink más (hazai és külföldi) költők műveiből. A statisztika azonban nem ad választ arra a kérdésre, mi a sűrűn használt szó *jelentése* Petőfinél.

Arra, hogy a *szabadság* jelentéskörében több réteget kell megkülönböztetni, maga a költő figyelmeztetett, amikor ezt írta: „szabadsági *eszméim és érzelmeim*”. (Napló, 1848. márc. 17.) A vizsgálatnak a következő kategóriákkal kell számolnia: 1) az egyén ösztönös, érzelmi szabadságvágya, 2) a politikai és társadalmi felszabadítás, 3) a nemzeti függetlenség, 4) a világszabadság eszméi, 5) az ember és az emberiség megváltása a szabadság és emberméltóság jegyében. E megkülönböztetéseken kívül – számolva a kategóriák egymásba fonódásával – meg kell vizsgálni Petőfi szabadságfogalmának viszonyát más politikai fogalmakhoz, mindenekelőtt az egyenlőség-eszméhez, s meg kell vizsgálni végül, hogy a költő mint politikus milyen gyakorlati politikai eszközöket tartott alkalmasnak szabadságeszménye megvalósítására.

A *szabadság* szót Petőfi először *Megúnt rabság* című versében, 1843. december végén írta le:

Most hát lelkem, repdess
Régi szárnyadon,
Merre a szabadság
Végtelenje von!

Nyilvánvaló, hogy e költeményben, mely a szabadságot a szerelmi rabsággal állítja szembe, a szónak nincs politikai jelentése. Van ellenben erős hangulati, érzelmi töltése, és a hatásos vers-zárlatot nyitánynak tekinthetjük: a bárminemű függés, korlátozás, megkötöttség ellen viharosan tiltakozó Petőfi-versek nyitányának. Az *egyén* ösztönös szabadságigényét Petőfi rendszerint szülőföldjének, az Alföld tekintetét nem korlátozó síkjának képével fejezi ki s teszi személyessé: „Börtönéből szabadult sas lelkem, Ha a rónák végtelenjét látom.” (*Az alföld*). E szabadságélmény *érzelmi* jellegét hangsúlyozza Petőfi a III. úti levélben: „Hortobágy, dicső rónaság [. . .] Megállok középeden s körültekintek olly elragadtatással, [. . .] millyet csak a beduin érez [!] Arábia sivatagjaiban. Milyen szabadon lélekzem . . .” A beduin mint az egyéni szabadság, a független életmód megszemélyesítője: gyakori jelkép a külföldi és hazai romantikus irodalomban. Nálunk Vajda Péternél: az arab puszták lakója „évezredek által meg nem hódítatott, innét a szabadságnak egész

*Részlet egy nagyobb tanulmányból, mely Petőfi és a babeufi egalitáriusok főbb politikai eszméinek összehasonlító vizsgálatát tűzte ki célul.

a felhevülésig imádója, védelmezője, ki Macedoniai Sándor s a Rómaiak hatalmának hullámtörő szikla volt.”¹ Az Alföld és a beduin mellett maga Vajda Péter is része annak a lírai eszköztárnak, mellyel Petőfi kifejezi szabadságrajongását: a költőtársban „a függetlenség bajnok férfią”-t siratja el, „Ki e hajlongó, görnyedő időkben Meg nem tanúla térdet hajtani, Ki sokkal inkább hajtá le fejét a Szabad szegénység kőszikláira, Semmint a függés bársony pamlagára.” (*Vajda Péter halálára*)² Az egyéni függetlenség áldozatos vállalását, melyre Vajda Péter életében látott példát, Petőfi magára nézve is kötelező és vonzó magartásnak vallotta,³ s verseiben többször is az egyéni lázadás motívumával kapcsolta össze (*Első esküm, A apostol, IX. rész*), vagy általános érvényű, legfőbb erkölcsi kötelességgént magasztalta (*Ha férfi vagy, légy férfi. . . , A farkasok dala*), s az értékek rangsorában a szabadságot a szerelem elé helyezte. (*Szabadság, szerelem!*)

Az egyéni függetlenség eszményének Petőfi egy helyt társadalmi tartalmat ad: *Az erdei lak*ban a kis kunyhó lakói, akiknek sikerült a feudalizmus nyűgét rejtekezve elkerülniük, „a szabadság tiszta levegőjé”-t élvezik, mert „Nincsen itten rabság, nincsen itten úrkény, Mely parancsolatját mennydörögve adja”. A függetlenségnek azonban ára van: be kell érni azzal, amit a legprimitívebb naturális gazdálkodás nyújthat (kecske és vadméhek szolgáltatják, „mi a kunyhó kicsiny asztalára kellett”); ez az eszmény a XIX. század derekán már csak nosztalgikus, marginális lehetett. Ennek ellenére *Az erdei lak* hangulata, a kevéssel megelégedő, másra nem szoruló, független termelő-fogyasztó közösség vonzó képe többször megjelenik Petőfinél (*Bolond Istók, A téli esték, A nagyapa* című elbeszélés), de mindannyiszor differenciáltabb, realisabb társadalmi szerkezetben, mint *Az erdei lak* társadalmon kívüli világa: mind a három említett műben a gazdának *cselédje, bérese, szolgálója* van (akiket csak a patriarchális viszony óv meg a konfliktusoktól), s egyik műben sem állítja Petőfi, hogy a gazda a feudális rendszertől független gazdálkodó volna (sőt *A nagyapa* öreg elbeszélője az urasággal való ifjúkori konfliktusairól számol be). Az epika és az életkép objektív műfajában Petőfi nem valósíthatta meg az egyéni függetlenség eszményét ellenmondások nélkül; ez az eszmény csak mint erkölcsi követelményt megszólaltató, egyes szárn első személyes lírai téma érvényesülhetett, legjellemzőbb módon éppen akkor, amikor a költő az egész emberi nemmel oppozícióban jelenti ki: „Én nem függök . . .” (*A világ és én*)

Petőfi szabadságeszményének első *polifón* megszólalása *A csárda romjaiban* hangzik fel (1845-ben).

Itt szeretnék élni a puszták közepin,
Mint Arábiában a szabad beduin.
Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És, szabadság, te vagy lelkem istensége!
Szabadság, istenem, még csak azért élek,
Csak azért, hogy gyakor érted haljak én meg . . .

1. [Vajda Péter]: *Arab. Hasznos Multságok*, 1833. febr. 16. 108. L. még: „. . . a beduin-arab mindenét el hagyja rabolni, de szabadságát csak életével és öntudatával veszti el. . .” (Vajda Péter: *A néptömeg polgári élete*. Athenaeum, 1840. febr. 6. 161–162.)

2. Az idézett versrészlet szabad parafrázisa Vajda Péter következő passzusának: „. . . hajthatatlan leszek mint a tengerek szirtje, mely törni igen, de simulni nem tud, vagy a hegyek tölgye, mely a szélvésznek erőszakkal felel, és lételét fölálodozhatja, de hajlongani, mint a nád, soha nem fog.” (*Dalhon*. Pesten, 1839. I. 115.) A szélvész-sújtotta fa és a szirt képeit az *Egy gondolat bánt engemet* soraiban, a hajlani képtelen tölgyet a *Ha férfi vagy, légy férfi* c. versben látjuk viszont.

3. „. . . függeni senkitől nem akartam, nem akarok” (*Uti jegyzetek*): „a zsebem jó formán üres, de még sem olyan üres, hogy bármi nemű hivatalt fővállaljak. . .” (*Napló*, 1848. ápr. 29.)

A két bevált jelkép (puszta, beduin), mely az egyéni szabadság kifejezésére szolgál, itt találkozunk a nemzeti függetlenség eszméjével, melyet a vers folytatásában a „török rabság” említése és az osztrák elnyomásra való célzás („sokféle bilincs”) idéz fel, s az egybe fonódó két motívum a legmagasabb erkölcsi minősítést nyeri el („lelkem istensége”), melyért életet áldozni (harcban! vagy vérpadon?)⁴ érdemes, sőt – a költő számára – kívánatos.

Az idegen elnyomás nemcsak függetlenségétől fosztja meg a nemzetet, hanem a feudalizmusból való kibontakozásnak is legfőbb akadálya. Az első vers, mely összekapcsolja – s egyszersmind megkülönbözteti – a nemzeti és a társadalmi elnyomást, az *Álmaim*: „Láttam [éhségtől] kiszáradt sárga arcokat . . .”; „Láttam ledöntött, rab országokat . . .”

Ennél a versnél, ha nem tartozik is Petőfi legjobb költeményei közé. érdemes egy kissé elidőznünk: ez az első műve, melyért a költő, akit addig ízlése, esztétikai újszerűsége miatt támadtak (nyilvánvaló politikai elfogultsággal), most már *nyílt politikai* megrovást kapott. Nem is csoda. A vers a *Pesti Divatlap* 1845. december 4-i számában jelent meg. A folyóiratnak ezt a számát Vahot vezércikkféléje vezette be: *A magyar társasélet jövője*. A szerző csupa optimizmus: reméli, hogy „a jövő században” már alig lesz főúri, nemesi és polgári ház, hol „szép nemzeti nyelvünk ne vinné majd a főszerepet”; „idegen könyv és lap csak ritkaságként fog itt, ott feltűnni”, s még a külföldiek is magyar olvasmányokra kapnak; magyar lesz a divat, a zene, a tánc; a védegylet eszméje mindenütt diadalmaskodik, „termesztményeink roppant mennyiségét nagyobbára a belföldi gyárak, iparúzők nagy serege fogja felhasználni”, és a magyar pénz, „a helyett, hogy külföldre vándorolna, bent a hazában fog maradni, áldást hozva maga után”. Naiv toll; de a közhangulatot ez fejezte ki. Ezzel szemben – néhány lappal odébb – az *Álmaim* költője „iszonyú világ”-ról beszél, s a társadalom szörnyűségeinek példátlan szekvenciáját sorolja fel. Vahot nemcsak kamatozó tőkéjének tekintette Petőfi hírnevét, hanem következetesen menedzselte is; közölte, közölni merte a merész költeményt – csak a kilencedik strófa esett áldozatul a szerkesztői vagy cenzori aggálynak. A konkurrens lap, az *Életképek* már december 20-án sietett megróni Petőfit „feketevérű bosszús hangulat”-áért, tanácsolva, „iparkodjék menekülni tőle”, amire „két mód van: tisztába, egyensúlyba jöni önmagával, vagy tisztába jöni, megbarátkozni [!] a társasélet formáival.” S addig is: olyan verset, mint az *Álmaim*, „ezentúl minél kevesbet mutasson . . .” Rab országokon siránkozni, szabadságért sóhajtozni szinte kötelező volt a reformkori lírában; Petőfinek azonban már első társadalmi látteletere, mely a függetlenségi motívumot a szociális felháborodással egyesítette, lecsapott a kritika: korholt és más irányt követelt, megbarátkozást, kibékülést a társadalommal. A vers egyaránt fordulópont Petőfi költészetében és kritikai fogadtatásában.

Néhány hónappal később, a *Dalaim* költője ismét a nemzeti szabadság hiányán borong („Nemzeteknek keze van bilincsben . . .”), de a befejező strófában, melyet ezúttal nem a kritika, hanem már a cenzúra elutasított, törölt, „a szolgaságnak népe” olyan kifejezés, melynek általánosító értelme a feudalizmus szolgaságára is vonatkozhatik.

Ekkor, 1846 tavaszán, a *Levél Várady Antalhoz* írása idején kezd megérlelődni Petőfiben a nemzeti függetlenséget is magában foglaló teljes társadalmi átalakulás gondolata – a forradalomé: „. . . hinni *kezdem*, hogy dicső napoknak Éjruk maholnap fényes hajnalát . . .” E forradalmi program kulcsszavául olyan szóra volt szüksége, mely alkalmas a nemzeti függetlenség s a politikai és társadalmi felszabadulás *együttes* kifejezésére. A kulcsszó (s egyszersmind jelszó) csak a *szabadság* lehetett: szemantikai gazdagsága, lírai természete és erkölcsi tartalma szánta erre.

4. Petőfi mindkét változatot megfogalmazta már 1845-ben: a *Háborúval álmodám* c. versben, ill. *A hazáról* kihagyott strófájában, mind a kétszer a hazához társítva az életáldozatot.

A szabadság tehát csaknem mindannyiszor többértelmű, polifón hangzat Petőfi érettkori politikai verseiben. *A bilincs* című költemény hőse lehet nemzeti (lengyel?) szabadságharcos, ki karddal küzdött „a vér mezején”; lehet republikánus összeesküvő, ki a királyság megdöntésére szövetkezett; lehet a társadalmi (antifeudális) forradalom agitátora, Szilveszter előképe; csak egy bizonyos: a zsarnokság vitéz ellenfele volt. (A szabadság ellentéte, a zsarnokság is többértelmű, tágjelentésű szó.) Hasonlóképpen *A rab* azonos sorsú hőse. A szóhasználat nem Petőfi szabadságfogalmának elmosódottságáról, ellenkezőleg: egyetemességéről tanúskodik. Az általánosító szándék jele, hogy történeti tárgyú verseiben Petőfi a nemzeti szabadságharcok emlékét a szociális forradalom jelképével, a piros zászlóval társítja. (*A csonka torony, A munkácsi várban*)⁵ Petőfi szabadsága totális szabadságfogalom: „Minékünk a szabadság Árnéka nem kell, Maga a szabadság kell minékünk, Teljes szabadság minden áron!” – írta 1848 áprilisában (*Készülj, hazám!*), aktuális politikai céllal és jelentéssel, de általános érvénnyel.

A szabadság (és az ellentétes zsarnokság) szavakat sokan leírták Petőfi előtt, szinte valamennyi reformkori költő. Petőfi mégis azzal büszkélkedett: „a magyar köznép között az én dalaim voltak a szabadság első leckéje, megjelenésem előtt hírét sem hallotta ennek az eszmének . . .” (Levele Kossuthhoz, 1849. jan. 13.)⁶ E sorok értelme alkalmasint nemcsak az, hogy Petőfi terjesztette el a *köznép* között az eszmét, hanem az is, hogy ő emelte az *eszme* rangjára a másoktól is untig hangoztatott szabadságot. Büszkesége jogos: Petőfi „teljes szabadság”-a több, mint a hazai liberálisok szabadságfogalma. Maga a kifejezés előfordul Vajda Péternél is: „szabadságot a népnek, teljes szabadságot . . .”, de a folytatás korlátozást jelent be: „teljes szabadságot maga művelésére, teste és lelke kifejtésére”;⁷ nem egyéb ez, mint a felvilágosodás nevelési utópiája.⁸ Petőfinél viszont a szabadság a cselekvés programja, olyan szó, mely – lírai lehetőségei révén, megfelelő szövegtérnyezetben – egyaránt keltheti (a költőben és olvasóiban) az egyéni függetlenség, a nemzeti önrendelkezés, a társadalmi felszabadulás érzelmi, gondolati és akarati rezonanciáit; betöltheti a republikánus, királyellenes propaganda szerepét (amíg a cenzúra miatt más mód erre nincs); segítőtársul veheti, szinonimaként, a *jog, emberjog* kifejezéseket; végül, szó-tani és eszmei bővüléssel, a *világszabadság* jelszavává alakulhat.

1848 elejétől, ellentétben korábbi gyakorlatával, Petőfi többnyire aktuális témákról ír politikai (agitatív) verseket. Szabadságfogalma nem változik, a szó jelentésköréből azonban esetenként más-más elem kerül az előtérbe a politikai helyzet követelményei szerint. Még a forradalom előtt írja le először a *sajtószabadság* szót, *Az országgyűléshez* című versében, mely aktuális politikai költészetének első fecskéje: a Karok és Rendek 1847. december eleje óta üléseztek, s Petőfi ügyet sem vetett rájuk; amikor azonban eljut hozzá, 1848. január végén, a szicíliai felkelés híre, melytől az európai forradalmak kezdetét reméli, *azonnal* tollat fog, és programot ad, ismétléssel szájba rágó modorban, az országgyűlésnek. Március 15-e után rögtön a szabadság *megvalósulását* üdvözli Naplójában és versben is: „Meggszűnt végre hosszú bujdosásod . . .” (*A szabadsághoz*) – múltidejű igékkel, még mielőtt Pozsony törvényt hozott volna a jobbágyok eltörléséről, s amikor még áll a királyi trón. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Petőfi szabadságfogalma a szabad sajtó és a felelős minisztérium vívmányaira szűkül, s hogy ki kellene iktatni

5. L. erről „... és piros zászlókkal” c. tanulmányomat. Kritika, 1967. nov., 1968. jan., márc.

6. Hasonló büszke kijelentés a szabadszállási választás után kiadott Nyilatkozat végén: „... első valék azok közt, kik a magyar nép szabadságáért szót emeltek, sikra szálltak.”

7. Vajda Péter: *A néptömeg polgári élete*. Athenaeum. 1840. febr. 9. 180.

8. Lukácsy Sándor: *Vajda Péter, a Világ szerkesztője*. ItK. 1971. 278–290.

belőle, akár csak ideiglenesen is, az antifeudális követelést és a republikánizmust.⁹ Az a szabadság, melyet Petőfi március napjaiban már mint megvalósultat ünnepel, nem egyéb, mint a forradalom teremtette lehetőség, mozgási terep további eredmények kivívására. A szabadság megvalósításának fokozatosságára Petőfi már a párizsi forradalmat köszöntő versében figyelmeztetett: „Ez csak kezdet, ez csak gyermekjáték . . .” (*Ezenyolcszáznegyvennyolc! az égen . . .*), áprilisban pedig a hazai viszonyokról szólva, kijelenti; „Csupán meg van tágítva rajtad, De nincs eltörve még a lánc!” (*Megint beszélünk s csak beszélünk . . .*), és „a szabadság dicső ünnepe”-t a jövőbe helyezi. (*Rákóczi*) Később, amikor már fegyveres önvédelmi harcra kell mozgósítani, érthető módon a nemzeti függetlenség válik a szabadságesszme uralkodó színezetévé, sőt az Egyenlőségi Társulat kiáltványában Petőfi, a hagyományos nemesi szójárással, „ősi jogaink”-ról és „ősi szabadságunk”-ról beszél, *Vérmező* című versében pedig Martinovicsék *köztársasági* szervezkedését *németellenes* mozgalomnak tünteti fel. („. . . szép magyar nemzetem [. . .] Nem szolgálsz te többé idegen nemzetet, Legeslegkevésbbé pedig a németet.”) De ekkor sem hiányzik szabadságfogalmából a szociális motívum: *A magyar nép* című verse, bár a harmadik strófa a németellenességet hangsúlyozza, olyan képet rajzol a felszabadult népről („görbedt derekával a rabigát vonta, Mintha csak állat és nem ember lett volna”, most viszont „fejét föltarthatja, Kénye-kedve szerint kezeit mozgatja”), melyben lehetetlen rá nem ismerünk a felszabadult *jobbágyra*; akit a költő, múltja és jelene összehasonlításával, társadalmi vívmányainak védelmére serkent. Összefonódik a nemzeti szabadsággal az internacionális motívum is: a világszabadság eszméje időszerű, gyakorlati tartalommal telik meg, jelszóból politikai kötelességgé válik, akár az olasz szabadságharcra való szolidaritásról van szó (Napló, 1848. ápr. 22., *Hány hét a világ?*), akár arról, hogy a küzdelmet Európáért, az emberiségért a magyarnak egyedül is folytatnia kell. (*Jött a halál*)

A *kötelesség* lényeges elem Petőfinek a szabadságról való gondolkodásában. Az *apostol* XVI. részében kijelenti: „. . . az embernek nemcsak joga, Hanem teremtőjéhez kötelessége is Szabadnak lennie . . .” Kötelesség, mert szabadság nélkül az emberlét nem emberi; aki nem szabad, aki rab vagy szolga, annak emberré kell válnia:

„Legyünk rabokból ismét emberek!”

[. . .]

Hasonlító az isten képéhez.

(*Levél Várady Antalhoz*)

Petőfi szabadságfogalmának ötödik, legtágabb jelentéskategóriája: az *emberméltóság*. Ez olyan érték Petőfi szemében, hogy érvényre juttatását megváltásnak nevezi, elvesztését bűnbeesésnek: „Szent szabadság újabb megváltója A másodsor süllyedt embereknek . . .” (*Ezenyolcszáznegyvennyolc, az égen . . .*) „az emberiség második megváltója, a szabadság . . .” (Napló, 1848. márc. 17.) A bűnbeesés oka maga az ember; nemcsak a zsarnok, aki rabigába hajt, hanem az is, aki túri, hogy rabiga nehezedjék rá. Zsarnokság

9. Ellenkezőleg: Petőfi épp ebben a versben kezdi meg a közvetett, burkolt republikánus agitációt: „Te vagy a mi törvényes királyunk, Trónusodnál ünnepelve állunk . . .” – ha a „főnséges” szabadság elfoglalta „uralkodás végett a királyi széket”, mi szükség van Ferdinándra? – A bujdosó *szabadság* képe később a bujdosó *köztársaság* képévé alakul: „Respublika, szabadság gyermeke S szabadság anyja, világ jótévedője, Ki bujdosol, mint a Rákócziak . . .” (Respublika). Hasonló kifejezés, a veszthely képzetével társulva, már 1846-ban feltűnik: a szabadság „számkiűzött istennő” (Szeretek én . . .), 1848 végén pedig a vereségek hangulatával tér vissza: „a szabadság Örökké csak földönfutó”? (Vesztett csaták, csufos futások!)

és szolgaság egymást feltételező, korrelatív fogalmak Petőfinél: „... a zsarnok s a szolga-
lélek, E kettő az én ellenem...” (*Szilveszter éje 1847-ben*), „... testvér a Gyávaság a
zsarnoksággal” (*A tél halála*), s a szolgát nem kevésbé gyűlöli, mint a zsarnokságot. Azt
hiszem, az egész magyar irodalomban páratlan, csak egyszer előforduló szóalkotás a *szolga-
zsarnok*, Petőfi megvetésének és utálatának „hitvány tárgya”. (*A világ és én*) A megváltás
műveletében a szolgának és a zsarnoknak el kell tűnnie, átadnia helyét az embernek.
E gondolathoz hasonlólt Vörösmarty is megfogalmazott: „Majd ha baromból s ördögből
a népszaroló dús S a nyomorú pór nép emberiségre javul...” (*A Guttenberg-albumba*);
fontos azonban a különbség: Vörösmarty *javul* igéje és az egész vers az evolúció jegyében
áll, Petőfi költészetében a revolúcióé a szó: „...ha lázadás az, Midőn az ember érzi és ki-
mondja, Hogy ő is ember, mint akárki más, Úgy büszkén mondom: lázadó vagvok.”
(*Az apostol*, IX)

Petőfi szabadságfogalmának gazdag jelentéséből, az erkölcsi értékek közt elfoglalt
első helyéből következik, hogy a szó csaknem mindig a hagyományos érték-hierarchia
élén álló isteninnek attribútumaival, szakrális, bibliai kifejezésekkel társítva jelenik meg:
„szabadság, te vagy lelkem istensége” (*A csárda romjai*), szabadság és haza: „két szentség”
(*A gyűldei ifjakhoz*), „Egy szentség van a világon [...] a szabadság” (*Háború volt...*),
„imakönyvem: a Szabadságháborúk története” (*Beszél a fákkal a bús őszi szél...*), sza-
badság istene” (*Olaszország*), „a szabadság kalváriája” (*Ausztria*), „Egy vallás van a föld-
dön: szabadság!” (*Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag...*), „szabadsági Kánaán”
(*Vesztett csaták, csúfos futások!*), „lelkem istene a szabadság” (Napló, 1848. ápr. 19.),
„a szabadság közösen elfogadott istenség lesz” (Napló, 1848. ápr. 22.) „az emberiségnek
új megváltója” (1848. jan. 9-i hírlapi cikk). A vallási, bibliai képzeteknél jóval ritkább
a szabadság-istennő antikizáló képe: „szabadság, te Égi lények legdicsebbike!” (*Ha az
isten...*), „Szeretek én egy istenasszonyt, [...] A szabadságot. (Szeretek én); és az egyéb
profán megszemélyesítés: „... a szabadság? egyet mosolyog” (*Beszél a fákkal a bús
őszi szél...*), „a betegségében Meghalványult szabadság arca” (*Ezernyolcszáznegyven-
nyolc! az égen...*), „szabadság, mért halvány az orcád?” (*A szabadsághoz*)

Petőfi azzal is kiemeli szabadságfogalmának költői és erkölcsi nemességét, hogy
csupa nemes metaforát társít hozzá: „a szabadság kardja” (*Buda várán újra német zászló!*),
„szabadsági zászló” (*A csonka torony*), „Tavasza a te szabadságod” (*A tél halála*), „A sza-
badság, e napfény” (*A gyűldei ifjakhoz*), „a szabadság hajnalsugárjai” (Napló, 1848.
márc. 15.), „a Költő, a szabadság Ez örök-lámpája.” (*Szent sír*) A szabadság jelzője,
csaknem kivétel nélkül, a *szent*. Először a világszabadság mellett tűnik föl, aztán szinte
állandóslul: „drága szent szabadság” (*Első esküm*), „százszorszent égi szabadság” (*Levél
Arany Jánoshoz*), „Oh szent szabadság” (*Beszél a fákkal a bús őszi szél...*), „szent
szabadság” (*Ezernyolcszáznegyvennyolc, az égen...*), „Oh szent szabadság” (*Az apostol,
XVII*). Szent a sír, melyben Rákóczi nyugszik (*Szent sír*); Rákóczi keze, mert „megszen-
tesítette a szabadság kardja” (Napló, 1848. ápr. 1.); „szent csatának tere”, ahol harcolt
(*A majtényi síkon*); „szent jel” a szabadság zászlaja (*A csonka torony*); „Szentebb, mint
a keresztesháborúk, Szentebb a harc, amelyet vív e század” (*Kazinczy Gáborhoz*); „szent-
ség” a szabad sajtó (*15-tik március, 1848.*); „szent zaj” az éljen a szabadság! kiáltás
(*Kisfiú halálára*); „nagy és szent szó”, amelyet Európa 1848-ban elkiáltott (1849. jan. 9-i
hírlapi cikk); „szent munka” a szabadságharc (*Péter bátya*); „Szent az ügyünk” (*Buda
várán újra német zászló!*); szentek a szabadság katonái (*Olaszország*) és halottai (*A ta-
vaszhoz és Bizony mondom, hogy győz most a magyar...*), s aki „szabad halál”-t hal
(*Beaurepaire*), az „szentül” hal meg (*Sors, nyiss nekem tért...*), mint *Az apostol* Szil-
vesztere.¹⁰

A „szent” jelzővel mások is fölékesítették a szabadságot Petőfi előtt: Kölcsey: „Néked, tenéked szent szabadság Áldozik a nemesen kifolyt vér!” (*Rákos*), „Nyisd fel ó lángzó kebeled dicső Hölgy [. . .] Égi Szabadság!” (*A Szabadsághoz*); sőt Császár Ferenc: „A szent szabadság napja lángra gyúl, S új fényt hazádra dicsugára hoz!” (*Jóslat. Életképek*, 1844. I.219) – de a „szent szabadság” csak Petőfi világnézetében vált olyan tényezővé, mely költészetének egészét áthatotta s alaptónusát adta meg.

* * *

Nincs abban semmi meglepő, hogy a szabadságérszme más-más szerepet tölt be, különböző nagyságú helyet foglal el Petőfinél és Babeufék irataiban. Petőfi lírai verseket, Babeuf és társai kiáltványokat, törvénytervezeteket fogalmaztak: a filozófiai és jogi meghatározások pontos nyelvére volt szükségük, nem a költészet szóképeire, többértelmű sugallataira. Különböző volt a történeti helyzet is, amelyben írtak. Babeuféknak nem kellett a nemzeti önállóság vagy a republika érdekében propagandát folytatniuk: Franciaország független (és ellenségei fölött diadalmas) köztársaság volt. A világszabadság eszméjét átvették jakobinus elődeiktől s továbbadták a XIX. századnak, de az inkább megkoronázása volt elveik diadalának, nem pedig feltétele, mint Petőfinél. E különbségek okozzák írásaik esetenként (korántsem mindig!) eltérő tónusát, de nem tekinthetők elvi ellentéteknek, hiszen Babeufék és Petőfi egyaránt hazafiak, egyaránt republikánusok, egyaránt a népek közös szabadságának hívei voltak.

Nem úgy Saint-Simon és követői. Ők, nagy gazdasági egységek létesítése érdekében és a keresztény filantrópia kódexére hivatkozva, a hazafiságot visszahúzó erőnek tartották, a *patriotisme* helyett az *européantisme* jelszavát adták ki. Az államforma kérdésében közönyt tanúsítottak. eszméik győzedelmét királyságban is el tudták képzelni, vagy éppen az uralkodótól várták a megvalósítást. A világszabadság forradalmi víziója, az *Egy gondolat bánt engemet*, nem jelenthetett volna meg saint-simonista lapban.

Babeufék talán nem írták le 151-szer vagy 196-szor a *liberté* szót, de elvi jelentőségű program-mondataikba következetesen beiktatták. Az *égalité* bizonyára jóval többször szerepel írásaikban; ez volt – a *bonheur commun* mellett – jelszavuk. Ez teljesen érthető: a sans-culotte tömeg számára, melyet a győztes burzsoázia a szabadság nevében a létbizonytalanságnak szolgáltatott ki, a szociális egyenlőség programja ígérte a megváltást.

Az egyenlőség programját Petőfi, igaz, csak egyetlen vers egyetlen szavával („egyaránt”) fogalmazta meg, de a világszabadság is csak egyetlen vers egyetlen szava, s aki a számszerűség miatt elvitatja Petőfitől az egyenlőségi filozófia képviselőjét, ezzel a logikával a világszabadság költőjének sem nevezheti. A polgári reformok előtt álló feudális Magyarországon az egyenlőség csak távoli végcél lehetett, s e célt Petőfinek elég volt egyszer kitűznie, s a maga és olvasói figyelmét a nemzeti függetlenség s a politikai és társadalmi felzárkózás tennivalóira kellett fordítania. Feltűnő azonban, hogy Petőfi legfontosabb politikai verseinek egész sorából *hiányzik a szabadság szó*, épp azokból, melyek a teljes

10. A szabadság egyéb jelzői Petőfinél: *drága* (Azokhoz az én jó pesti pajtásaimhoz; itt az egyéni szabadságról van szó – ellenben: „Nemzetünknek drága szabadsága”, Péter bátya), *szép* (Ha az isten. . .), *árva* (A majtényi síkon). Petőfi politikai szavai közül a szabadságon kívül csak a *haza*, a *hazaszeretet* és a *nép* kaphatja meg a „szent” jelzőt (a haza jóval előbb, mint a szabadság; már Honfidalban: „A sorsból új fényt esdenek Szent életedre. . .”), valamint az *elv* szó: „szentséges elveim” (a Vörösmartyhoz c. vers jegyzete), . . . „megtagadjam elvemet, Azt a szentséges elvet?” (Az apostol, XIV.)

társadalmi átalakulást sürgették, a radikális népforradalom vízióját fogalmazták meg, vagy a magántulajdon kérdését vetették föl: *Levél Várady Antalhoz, A nép, Palota és kunyhó, A XIX. század költői, A nép nevében, Az ítélet, Kazinczy Gáborhoz, Dicsőséges nagyurak* . . . Eszem ágában sincs azt állítani, hogy e versek nélkülözik a szabadság szellemét: bennük van az, akár a szabadsággal ellentétes értelmű szavak (rab, bilincs) jelenlétével, akár a szabadság gyakorlatibb jelentésű szinonimái (jog, népjog) formájában. Megfigyelésem csupán azt a tényt rögzíti, hogy a szociális forradalom nyelve nem feltétlenül kívánja meg, Petőfinél sem, a szabadság szó használatát.

Az a gondolkodás, mely szorosan összefonta a szabadságot az egyenlőséggel, nem volt idegen Petőfitől. *A XIX. század költői* nek kulcsszava – az „egyaránt” – *Az apostolban* (XVI.) a szabadságköveteléshez szolgáltat természetjogi alapot:

. . . a királyok nem istenek,
Hanem csak emberek,
És minden ember ember egyaránt,
S az embernek nemcsak joga,
Hanem teremtőjéhez
Kötelessége is
Szabadnak lennie . . .

A következő, XVII. részben a babeufi doktrína mindkét vezérszavát („egyenlőn”, „közös”) ott találjuk a szabadság mellett:

. . . egy közös jó van, miből
Egyenlőn jár mindenkinek
A rész, s ez a közös jó a szabadság!

Ugyanezt a gondolatot Buonarroti így fogalmazta meg: „Il primo ed il più nobile dei sentimenti umani, [. . .] la Libertà [nagybetűvel!], benché donata a tutti in eguali porzioni, pure fu ben presto rapita alla maggior parte di essi divenuta preda della forza brutale di un despota . . .”, s a szöveg folytatásában a „patrimonio comune” és „con un eguale diritto” kifejezéseket olvashatjuk.¹¹

Az elrabolt szabadság buonarrotiánus motívuma is feltűnik Petőfinél:

. . . elrablák a szabadságot tőle . . .
(*A rab oroszlán*)

Elrablottátok a népek jogát,
És elloptátok kincseit . . .
(*Ausztria*)

Meddig bitorlod még a
Rablott hatalmat, rablott jogokat?
(*Az apostol, XVI.*)

11. Az *Il Precursore*, *Giornale della rigenerazione italiana* c. illegális lapban (1836) megjelent *Della Libertà* c. cikket közli és Buonarrotinak tulajdonítja Hernando Saitta: Filippo Buonarroti. *Contributi alla storia della sua vita e del suo pensiero*. Roma, 1950–1951. II. 225–227.

Nincs a világon az a hatalom, mely ismét
elrabolja tőlünk a szabadságot!
(Az Egyenlőségi Társulat proklamációja)

Az *Ausztria* című versben a „lopott kincsek” helyi értelme az, hogy az osztrák uralkodóház, a „koronázott tolvajok” kizsákmányolták Magyarországot, de a megfogalmazás egybevág a *Palota és kunyhó* „orzott kincsek” kifejezésével, és a *Levél Várady Antalhoz* soraival, melyekben a költő haragszik a világra,

Hogy olyan gyáva, hogy föl nem kiált
Elzárt, elorzott boldogságáért, hogy
Meg nem torolja kincse elrablói
Évezredeknek szenvedéseit.

Az idézett költemények szótani rokonsága eszmei rokonságra utal, a versek egymást magyarázzák: a szabadság – a jelzők, igék azonossága révén – a boldogság buonarritiánus fogalmával s mindkettő a *Palota és kunyhó* nak a magántulajdon elleni tiltakozásával kerül kapcsolatba. Arra kell gondolnunk, hogy Ausztria, a Habsburg birodalom, Petőfi szemében nemcsak a jogfosztottság miatt „a szabadság kálváriája”, hanem azért is, mert a magántulajdon birodalma volt.

Az *apostol* az utolsó szó érvényével bír Petőfi eszmei megnyilatkozásai közt. Szilveszter szellemi fejlődésrajza, gondolatvilága – a *költészet* fénytörésében – magáé Petőfié. Az *apostol* ban megtalálható Petőfi szabadságfogalmának valamennyi jelentéskategóriája s egyszersmind alakulástörténete.

Szilveszter, mint tizenhat esztendő fiatal, első, ösztönös, egyéni lázadásával („Elég soká voltam kutya, [...] Eztán ember leszek”) kitör a szolgaságra kényszerítő társadalomból, s megy „a világba *céltalan*”. Elhagyva a várost, a korlátlan pusztaság mámorosító szabadságélményében részesül:

... ott állta ő a végtelenben,
Szabadnak akkor érzé csak magát.
„Szabad vagyok!” kiálta föl,
„Szabad vagyok!”

Történeti stúdiumai és filozófiai töprengései megmutatják neki a *célt*, s föleszküszik a szabadságra:

Mi célja a világnak?
Boldogság! s erre eszköz? a szabadság!
Szabadságért kell küzdenem ...

Mint jegyző szóban, mint író röpiratban terjeszti nézeteit a szabadságról, melynek immár *eszmei* rangját s lényeges vonásait Petőfi a *jog*, *kötelesség*, *egyenlőn* és *közös jó* szavakkal határozza meg. E szabadságeszme magában foglalja a nemzeti szabadságot („Szabad tehát a nemzet, a haza?”) és az egész emberiség szabadságát („az emberiség, szabadság. Ez mind üres szó, pusztá ábránd” – kiált fel kétségbeesése mélypontján Szilveszter; kifakadását egész életé cáfolja meg). Ezért a „szent szabadság”-ért, „szentséges elv”-ért szenved el Szilveszter előbb a börtönt, majd a halált. Eleget tett kötelességének és esküjének, megvalósította a legfőbb erkölcsi jót: a legnagyobb áldozattal a szolgaságban is elérhető sza-

badságot – belépett ama szentek és nagyok sorába, „akik A szolgaságban szabadok valának”. Szent nevét az utókor koszorú gyanánt szövi majd „a diadalnak örömébe” – úgy, ahogy azt Babeuf is remélte: „Nos noms vivront dans la mémoire des justes . . .”¹²

A mondat, mely a cél-boldogság és eszköz-szabadság állításokat foglalja magában, meghatározás értékű. Buonarrotiánus meghatározás. Több tanulmányomban idéztem már francia pártját, Barthélemy Hauréau szavait: „. . . la liberté n'est pas une chose sainte! – C'est le moyen, non le but”¹³. Hauréau-nak a szabadság szentségét tagadó szavai és Petőfi „százszorszént égi szabadság”-a közt csak *látszólag* van ellentmondás, mert a buonarrotiánus szerző csak a *liberális* szabadságfogalmat támatta.

A liberalizmus jelszava: szabadság és tulajdon. Magyarán: politikai szabadságjogok, törvény előtti egyenlőség, főként pedig a magántulajdon szabadsága, szabad verseny.¹⁴ Minden szocialista vagy kommunista iskolának lényege a közös tulajdon és az irányított gazdálkodás, valamennyinek meg kellett ütköznie tehát a liberalizmussal. Babeuf már 1795-ben élesen és korában páratlan éleslátással bírálta a szabad verseny, a konkurrencia elvét.¹⁵ Követői szintűgy. Albert Laponneraye: a „liberté d'industrie” nem egyéb, mint „brigandage” és „odieuse déception”, következménye „ilotisme industriel”; „L'homme qui a faim n'est pas libre.”¹⁶ Richard Lahautière: „La liberté d'industrie, c'est aujourd'hui le droit de se manger les uns les autres.” „La libre concurrence, c'est l'oppression, c'est la négation de cette égalité, pour laquelle sont morts nos pères . . .” „La liberté d'industrie, la libre concurrence [. . .] tue le peuple.”¹⁷ Aloysius Hubert: mit nyújt a magántulajdon és szabad verseny társadalmá a munkásnak, a szegénynek? „la liberté de mourir de faim ou de froid au bord du fossé ou à la porte du riche.”¹⁸ Louis Blanc (külön iskola alapítója, erős buonarrotiánus hatás alatt). „. . . la liberté, en matière d'industrie, avait bien pu servir l'ambition de la bourgeoisie [. . .] Quant au peuple, n'ayant ni propriété, ni capitaux, [. . .] n'allait-il pas se trouver à la merci des propriétaires du travail?”; „Il est donc libre de ne pas dormir sur le pavé, le journalier sans travail qui n'a point d'asile!”; „le laissez-passer, c'est le laissez-mourir”¹⁸

Miközben e keserű és jogos vélemények megfogalmazódtak, a liberálisok, a francia burzsoázia képviselői rengeteget szavaltak a szabadságról és áldásairól; *velük szemben* fel kellett vetni a kérdést: „Il reste à savoir si la liberté, quand elle n'est pas combinée

12. Idézi Maurice Dommanget: *Sur Babeuf et la conjuration des Eaux*. Paris, 1970. 27.

13. B. Hauréau: *La Montagne*. Paris, 1834. 157. – A szerző személyesen ismerte Buonarrotit, szép nekrológót írt róla. Idézett művében Buonarroti hatását Albert Mathiez mutatta ki. (*Etudes sur Robespierre*. Paris, 1958. 268–270.) Egyébként a szakirodalom még nem foglalkozott kellőképpen Hauréau-val. Életének későbbi, nem buonarrotiánus szakaszáról l. Stanislas Mitard: *Les origines du radicalisme. L'affaire Ledru-Rollin*. Paris, 1952.

14. A liberalizmus hatalmas irodalmából kiemelkedik: Guido De Ruggiero: *Storia del liberalismo europeo*. Milano, 1962. (Óriási bibliográfiával. Az első kiadás: 1925.) Harold J. Laski: *Le libéralisme européen du Moyen Age à nos jours*. Paris, 1950. (Bővebb, mint az angol kiadás.) André Vachet: *L'idéologie libérale*. Paris, 1970.

15. Laponneraye: *Histoire de la Révolution française, depuis 1789 jusqu'en 1814*. Paris, 1838. I. 264–265.

16. Richard Lahautière: *De la loi sociale*. Paris, 1841. 54; *Réponse philosophique par Richard Lahautière, à un article sur le babouvisme publié par M. Thoré*. . . Paris, 1840. 6; *Petit catéchisme de la réforme sociale, par Richard Lahautière*. Paris, 1839. 6.

17. *L'esclavage du riche, par un Prolétaire, Aloysius Hubert, Détenu politique*. Publié par les soins de M. Cabet. Paris, 1845. 7.

18. Almanach populaire de la France. 1837. Paris–Arras, 1836. 85; Louis Blanc: *Organisation du travail*. Paris, 1845. XXIII; Louis Blanc: *Le socialisme. Droit au travail*. Paris, 1849³. 10.

avec l'égalité, peut être considérée comme un bienfait.”¹⁹ A liberálisok szabadságfogalmát bírálva, ki kellett mondani: „Les mots dont on a le plus abusé dans le monde sont, sans contredit, les mots *émulation* et *liberté*, le dernier surtout.”²⁰ Ennek a kritikai gondolatmenetnek logikus végkövetkeztetését vonta le Hauréau, amikor – retorikus stílusban – azt vágta a *liberalis* szavalkók, a magántulajdon és a formális szabadság, a szabad verseny és a szociális egyenlőtlenség apologetái szemébe:

„Philosophes maladroits ou pervers! [...] cessez donc d'égarer la liberté par vos sophismes! Ignorante comme vous l'avez faite, elle ne sait pas combien dans vos mains la liberté est dangereuse [...]

Non, la liberté n'est pas une chose sainte! – Vous ne voyez donc pas, législateurs sans méthode, que c'est elle qui engendre tous nos maux: c'est par elle que se font les grandes fortunes, les riches et les pauvres, la concurrence et le trafic, les égoïsmes inviolables et l'arbitraire de chacun. Elle a tout, pouvoir, richesses, honneurs, droits de cité; elle gouverne, elle exploite, elle usurpe vos ateliers, vos fabriques, vos domaines, comme les conquêtes de son travail; enfin, ce qui semble d'une audace étrange, elle attache sa livrée à votre chapeau et vous fait esclave en son nom. – Non, vous dis-je, la liberté n'est pas une chose sainte! [...] L'homme libre, comme la plupart l'entendent dans ce temps, est une fiction d'autant plus infâme qu'elle semble plus belle; et la liberté qu'ils nous vantent, n'est que le duel à mort entre les hommes, jusqu'au dernier. [...]

Non, la liberté n'est pas une chose sainte! – C'est le moyen, non le but; je vous le dis encore une fois.”²¹

A polémia értelme világos. A buonarrotiánus iskola nem általában a szabadságot, hanem a liberálisok szabadságfogalmát, a kizsákmányolás szabadságát utasította el, fosztotta meg a hivalkodó „szent” jelzőtől. Az igazi szabadság, a népszabadság szent volt az Egyenlők szemében: „le saint enthousiasme de le liberté” „en rendant sacrés l'amour de la patrie et les principes de la liberté et de l'égalité” ők is esküdtek, mint Petőfi, a szabadságra: „accomplir le serment d'être fidèles a la liberté, a la souveraineté du peuple et à la république.”²² Louis Blanc, az Egyenlők szóhasználatával, kijelentette: „... nous voulons la liberté. Oui, la liberté! [...] mais la liberté vraie, la liberté pour tous”²³ Aloysius Hubert ezt vallotta: „C'est [...] la liberté que demande avant tout le Communiste”²⁴

19. A szöveg folytatása: „Qu'est-ce que la liberté chez une nation qui se compose de riches et de pauvres, de puissants et de faibles? C'est la faculté accordée aux riches d'exploiter les pauvres, aux puissants d'écraser les faibles. Mais dira-t-on, les faibles sont libres comme les puissants, donc il y a égalité entre eux; c'est exactement comme si l'on disait qu'il y a égalité entre le loup et le mouton, parce que l'un et l'autre peuvent librement errer, le premier dans les forêts, le second dans les prairies. Ils sont libres, j'y consens, mais il n'en est pas moins vrai que lorsque le loup a faim, il quitte ses forêts, et vient attaquer et manger le mouton. Le mouton est libre sans doute de fuir la dent cruelle du loup; mais comme le loup est libre aussi de le poursuivre, il le gagne de vitesse et l'égorge.” (Laponneraye: id. mű, I. 69.) – Laponneraye magyar olvasója, Lónyay Gábor, az egész részletet lemasolta. (OL Lónyay család levéltára, Lónyay VIII. Gábor iratai, P 458, 3. csomó.)

20. L. Blanc: *Organisation du travail*, 158; l. még: „Si l'on me demande quel est le mot dont on a le plus abusé dans notre civilisation moderne, celui qui a le mieux servi à masquer l'oppression et à déjouer le désespoir de ses victimes, je répondrais: c'est le mot LIBERTÉ.” „O Liberté! Liberté! déesse des coeurs fiers, que de tyrannies se sont donné carrière en se couvrant de ton nom!” (Le banquet des Égaux. Londres, 25 Février 1851. 28–29.)

21. B. Hauréau: *id. m.* 156–157.

22. Buonarroti: *Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf*. Paris, 1957. II. 36.; I. 202.; II. 39.

23. L. Blanc: *Organisation du travail*, XXI.

24. A. Hubert: *id. m.* 16.

A szabadságnak, a forradalmi szabadságnak megvan a tiszteletre méltó helye Hauréau gondolatrendszerében is: „La liberté, c'est le cri des esclaves; l'égalité, c'est le cri des hommes qui se sont faits libres et qui veulent du bonheur.”²⁵

A buonarrotiánus iskola nem tagadta a szabadságot, hanem másképp értelmezte, mint a liberálisok. A szabadság Hubert szerint erő (force), Louis Blanc szerint képesség (pouvoir), Hauréau szerint eszköz (moyen), sőt fegyver (arme utile). Az emberiség szabadságmozgalma nem állhat meg ott, ahol a liberálisok megállni akartak; a társadalom célja – a babeufi eszmény Hauréau megfogalmazásában – a boldogság: „Elle [la société] n'a qu'un but, le bonheur, qui se réalisera dans les temps par l'égalité.”²⁶ A boldogság, a jólét, a szociális reformok összessége megkülönböztetendő a hozzá vezető politikai reformtól; „si la première est le but – írja Louis Blanc – la seconde est le moyen.”²⁷ „Mi célja a világnak? Boldogság! s erre eszköz? a szabáság!” – írta Petőfi.

Cél és eszköz ilyen világos – és csak a buonarrotiánus tanok végiggondolása révén lehetséges – megkülönböztetése páratlan a reformkori politikai irodalomban. A kitűnő Vajda Péter e témáról bizony csak zavaros fejtegetést nyújt: „Eltagadhatatlan igazság, hogy a természet a művelődést és boldogságot tűzé ki célul az emberi nemnek, kettesével, hogy egyik a másik nélkül ne lehessen, hogy a műveltség sükere boldogság legyen, és boldogságot a műveltség szerezzen. Ezen boldogság van az örök bölcsesség könyvében szabadságnak nevezve, és ez az a szabadság, mellyet kiki ohajthat s mellynek megszerzése nem tiltható, sőt kötelesség.”²⁸

25. B. Hauréau: *i. m.* 102. – A szabadságot, a buonarrotiánus hatás alatt gondolkodó Hauréau szerint, csak forradalom vívhatja ki: „La critique est terminée, la révolution commence.” „... le philosophe a tiré l'épée.” (*I. m.* Introduction, XXX, XXXII.) E mondatai figyelemre méltó rokonságban vannak Marx aforizmáival, egy évtizeddel megelőzve őket: „A kritika fegyvere nem pótolhatja a fegyverek kritikáját...” (A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés.) „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy megváltoztassuk.” (Tézisek Feuerbachról) A szabadság biztosítása végett – Buonarroti hatására és csakúgy, mint Marx – Hauréau is átmeneti diktatúrát tartott szükségesnek: „... nous appelons de tous nos vœux le despotisme populaire, avec toute sa grandeur, avec sa majesté de force et non de faux brillant, convoquant toutes les nations à la grande caravane vers un nouveau monde...” (159) Másutt a „despotisme social” kifejezést használja; ennek meghatározása: „la volonté de tous”. (159)

26. B. Hauréau: *I. m.* 157.

27. L. Blanc: *Organisation du travail*, XVIII; l. még: „... la forme républicaine n'est pas le but; le but, c'est l'homme que l'excès de la pauvreté dégrade, rendu à la dignité de la nature humaine; c'est l'homme dont l'intelligence, à l'heure qu'il est, vacille et s'éteint dans les ténèbres, admis au grand banquet de l'éducation; c'est le travailleur mis en possession des fruits de son travail; c'est en un mot, l'affranchissement du peuple par l'abolition de ce double esclavage: l'ignorance et la misère. La forme républicaine n'est qu'un moyen, nécessaire sans doute, [...] mais qu'il ne faut pas un seul instant séparer du but, encore moins prendre pour le but lui-même, sous peine de voir une république fautive se substituer à la république vraie...” (Louis Blanc: *Observations sur une récente brochure de Kossuth, Ledru Rollin, and Mazzini*. Londres, é. n. 9–10.)

28. Vajda Péter: *A néptömeg polgári élete*. Athenaeum, 1840. febr. 9. 181. – Vajda Péter, a hazai liberalizmus egyik legkövetkezetesebb képviselője, természetesen lelkes híve volt a szabad versenynek; nemcsak a feudális megkötöttségek (céhrendszer stb.) ellen szükséges jelszót látta benne, hanem olyan panaceaát, mely megoldja a gazdasági élet minden problémáját. L. erről különösen Egyedáruság és szabad verseny c. vezércikkét (Világ, 1841. márc. 14.), továbbá Vajda Péter Válogatott műveit. Veszprém, 1972. és Az Athenaeum, a szabadelvűség műhelye és terjesztője, valamint Vajda Péter, a Világ szerkesztője c. tanulmányaimat. (Magyar Könyvszemle, 1965. 333–339; Itk 1971. 278–290.)

A célról és az eszközről vallott felfogása élesen elválasztja Petőfit a saint-simonisták-tól. A társadalom célja szerintük is a boldogság (bonheur, prospérité);²⁹ de mi a megvalósítás eszköze? „quels sont les moyen généraux de bonheur pour la société? Nous ne craignons pas de l'avancer hardiment. [...] il n'y en a pas d'autres que les sciences, les beaux-arts et les arts et métiers”. A szabadság hiányzik a saint-simoni hármasságból! „C'est à ces trois directions, et à elles seules, que se rapportent tous les travaux vraiment utiles à la société [...] il n'y a d'action utile exercée par l'homme que celle de l'homme exercée sur les choses.” Mindennemű politikai tevékenység („l'action de l'homme sur l'homme”) káros („nuisible à l'espèce”), elvetendő. Gondolatmenete végén Saint-Simon, vérbeli utópistaként, kijelenti: a feladat az új társadalom alapelveinek kidolgozása; az átmenet, a megvalósítás módozataival, eszközeivel nem kell törődni, „nous devons faire abstraction totale de tout ce qui se rapporte à la transition”.³⁰

Petőfi másképp gondolkodott. Nemcsak politizáló költő volt, hanem politikus is. Kossuth lehetett nagyobb szakértő a politikai stratégia és taktika kérdéseiben, de Petőfi-nek is voltak stratégiai és taktikai elképzelései. Voltak véleményei, megnyilatkozásai államügyekről, törvénytervezetekről, parlamenti szavazásokról, a politika napi eseményeiről. Agitatív verseket, röpiratokat, kiáltványokat fogalmazott, népgyűléseken szónokolt. Mindez nem egyéb, mint „l'action de l'homme sur l'homme”. A szabadságot Petőfi a politika eszközeivel kívánta megvalósítani.

Ha kell, diktatúrával! Ezt a szót, mely Babeufék ideológiájának egyik alaptételét jelöli, Petőfi nem írta le. De nem volt idegen tőle a kormányzásnak e – szükség parancsolta – módja. 1848 nyarán egész sor nyilatkozata tesz bizonyosságot erről. Petőfi már április–májusban elégedetlen volt Batthyány és minisztertársai intézkedéseivel, s nyíltan fellépett a kormány ellen, melyre – mint mondotta – a kutyáját sem bízna. Augusztusban már a kormány és az (időközben megválasztott) országgyűlés ellen lép fel. A *Marczius Tizenötödike* aug. 11-i számában közreadott cikke, melyben Petőfi egyenlőséget tett „a Metternich-kompánia” (!) és a Batthyány-minisztérium között, mert ez „tétlenségével fogja vesztünket okozni”, tehát „eben gubát” cseréltünk, továbbá kijelentette, hogy a nemzetgyűlésben „csúfondárosan” csatlakozott, a nemzethalál vagy egy új forradalmi felkelés alternatívájával fejeződik be: „Szomorú, szomorú. És pedig így lesz, ha a nemzet minél előbb föl nem serken, s ki nem ragadja kormánya és képviselői [!] kezéből azon hatalmat [!], mellyet nekik jó hiszomben átadott, s mellyel azok részint nem tudtak élni, részint rútul visszaélnék.”

Ez világos, egyértelmű beszéd: Petőfi a törvényes kormány megdöntésére és a törvényesen megválasztott országgyűlés szétkergetésére szólította fel – nyomtatásban! – a nemzetet, mely másképp nem kerülheti el a minden oldalról támadó ellenforradalomban a pusztulást. Ezt a véleményét augusztus folyamán többször is hangoztatta. Egy kiadatlan cikkében, mely töredékesen maradt fenn, azt írta a kormány tagjairól, hogy „ők nem megváltóink, hanem elvesztőink.” A *nemzethez* című verse „a cudar, az áruló testvérek”, a „belső bitangok” fejére követelt „halálos ítélet”-et; közlésére nem akadt szerkesztő. De megjelent az *Életképekben*, igaz, csak szeptember 10-én, *Forradalom* című költe-

29. Sant-Simon ritkán és kényszeredetten beszélt a boldogságról, talán éppen azért, mert a szó foglalt volt: a *bonheur commun* a babeufi doktrína névadója és jelszava volt és maradt. Saint-Simon elhatárolta magát ettől a terminológiától: „Nous avons essayé de faire sentir la nécessité pour la société de se donner un but positif d'organisation autre que le but vague du bonheur.” (G. Hubbard: *Saint-Simon. Sa vie et ses travaux. Suivi de fragments des plus célèbres écrits de Saint-Simon*. Paris, 1857. 231.)

30. Idézi Maxime Leroy: *Les précurseurs français du socialisme*. Paris, 1848. 84–86.

ménye, ezekkel a sorokkal: „Oda hagytak atyáid, ó nemzet, ó nép!” „Ez a vétek amily cudar és iszonyú, Iszonyúbb legyen érte az égi boszú!” Röplapon terjesztette *Hány hét a világ?* című versét, melyben így fakadt ki a képviselők ellen: „Ilyenek hát követeink, ilyenek?” S hogy kiket értett „áruló testvérek”-en és „belső bitangok”-on, kiderül Arany Jánoshoz írt augusztus 16-i leveléből: „. . . a haza cudarul van; vagy jön egy mindent fölforogató, de mindent megmentő forradalom, vagy elveszünk, de olly gyalázatosan, mint még nemzet nem veszett el. Én hiszem, hogy egy roppant forradalom előestéjén vagyunk, s tudod, nekem nincsenek vak sejtelmeim. Akkor aztán első dolgunk egy óriási akasztófát állítani s rá 9 embert!” Batthyány kormányának kilenc tagja volt; tehát Kossuth is akasztófát érdemel! Két nap múlva Bankós Károlyhoz írt levelében hasonló szavak: „Nyomorúságosan vagyunk. Soha silányabb, haszontalanabb országgyűlés és minisztérium nem volt, mint ez a mienk. [. . .] Láttál-e ennél cudarabb hazaárulást [. . .]?” S ha valaki a versek „halálos ítélet”, „hóhér”, „vér”, „boszú” szavait költői túlzásoknak vélné, olvassa tovább a levelet, mely a déli végeken harcoló *nemzetország* egyik tagjához szól: „Ha mindent elbeszelnék, mindnyájan, akik alant vagytok, fölrohannátok, és először is a minisztereket és az országgyűlést irtanátok ki . . .”

Petőfi augusztusi nyilatkozatait, a kormány, az országgyűlés s az ellenzék viselkedését részletesen elemzi Spira György és Urbán Aladár tanulmányai.³¹ Spira György nem habozik kijelenteni: „ez a fellépés [. . .] nem kevesebb, mint a forradalmi diktatúra bevezetése melletti állásfoglalás”, Urbán Aladár pedig Petőfi „jakobinus ihletésű programja”-ról beszél. Csakugyan: amikor Petőfi a kormány és az országgyűlés ellen lépett fel, az 1793. évi francia alkotmány 35. cikkelyének szellemében járt el, mely szerint: „Quand le gouvernement viole les droits du peuple, l'insurrection est pour le peuple et pour chaque portion du peuple, le plus sacré des droits et le plus indispensable des devoirs.” Erre az elvre, melyet Petőfi ismert Cabet könyvéből hivatkoztak a germinali és prairiali felkelők, ezzel igazolták a felkelés jogosságát Babeufék is az *Acte insurrecteur*-ben. A helyzet 1796-ban és 1848-ban persze különböző volt, s különbözők Babeufék és a magyar költőpolitikus közvetlen céljai: Petőfi nem a szociális igazságtalanság azonnali megszüntetése, hanem a nemzeti függetlenség védelme érdekében kívánt a forradalmi diktatúra eszközeihez folyamodni. A bosszúállás szózatait augusztusban nem a kunyhók millióihoz intézte, mint *Dicsőséges nagyurak* kezdetű versében, hanem következetesen a nemzethez, a nemzet és a haza sérelmei, a nemzet létét veszélyeztető kormánypolitika miatt: „ha a nemzet föl nem serken . . .”, „Föl hazám, föl nemzetem, magyar nép!”, „Oda hagytak atyáid, ó nemzet, ó nép!”, „De te, oh haza, nem hagyod el magadat . . .”, „háromszínű magyar zászló”, „a haza cudarul van”, „elveszünk mint még nemzet nem veszett el”, „cudar hazaárulás”, „a magyar nemzetre gyalázat”.

A forradalom második felvonása, melyet már áprilisban megjósolt, az új „roppant forradalom”, melyet augusztusban lehetőnek, szükségesnek és közelinek tartott, nem következett be, így tehát nem tudhatjuk, milyen politikai módszereket és diktatórikus intézkedéseket kívánt volna alkalmazni felkelés esetén, a felkelés sikere és esetleg távolabbi (szociális) célok érdekében. Magának, nyilván, a kezdeményező, szóval-verssel tömegeket megmozgató szerepet szánta: „Ha mindent *elbeszelnék*, mindnyájan fölrohannátok . . .” – annyira bízott a szó erejében, mintha csakugyan elegendő volna világosan megmagyarázni egy helyzetet, s máris tenné mindenki, amit tennie kell; március 15-e emléktől táplált túlzott önbizalma Petőfit a kétségbeesés napjaiban sem hagyta el. Az utca népére

31. In: *Petőfi tüze*. Bp. 1972.

számított?³² Talán inkább a katonaság „fölrohanására”, hisz ennek minden oka megvolt, hogy elégedetlenkedjék a kormány erélytelensége miatt, a nemzetörségre, melynek sorai-ban Petőfi olyan népfiaikat tudott, mint öccse, István. És ha sikerül kiragadni a hatalmat a kormány és az országgyűlés kezéből, hogyan tovább? Babeufék koalícióba léptek a Konvent volt tagjainak egy csoportjával; valami hasonlóra gondolhatott Petőfi is: arra, hogy az extra-parlamentáris forradalmi erőknek a szétkergetett országgyűlés ellenzéki csoportjával, Madarászékkal szövetségbe kellene gyakorolni a hatalmat az új választásokig.

Mindez persze csak találgatás. Ami bizonyos: Petőfinek – ha csak nem akarjuk a legnagyobb felelőtlenséget föltételezni róla – végig kellett gondolnia ezeket a kérdéseket, mielőtt a kormány és az országgyűlés ellen agitálni kezdett. Nyilatkozatainak nem tulajdonítok teoretikus értéket, és főként nem állítom, hogy amikor Petőfi a forradalom második felvonásán s az esetleges diktatúrán töprengett, az átmeneti diktatúra buonarrotiánus elméletét követte volna. *Petőfi nem epigon*. A diktatúra szükségének felismerését a magyar forradalom tapasztalatai érlelték meg benne.

Petőfi felismerése egyszersmind önkritika volt. Annak a túlzó bizalomnak a kritikája, mellyel Petőfi a választások elébe nézett. Buonarroti mindig arra intette tanítványait, hogy a forradalmi felkelés után nem szabad elsietni a választásokat, teret kell adni az átmeneti diktatúrának s a népet csak kellő érettsége idején megszavaztatni. Erre, a választások késleltetésére törekedett 1848-ban (sikertelenül) Blanqui; az áprilisban megtartott választás, mely a jobboldalnak kedvezett, őt igazolta. A túl korai választások veszélyét, az 1830–31. év tanulságaként, felismerte Jan Czynski is.³³ Petőfi, úgy látszik, egyaránt nélkülözte a buonarrotiánus iskola idevágó elméleti megfontolásait s a lengyel forradalmi tapasztalatokat. Végül azonban, a hazai viszonyokat mérlegelve s a jakobinus példától ösztönözötten, eljutott – Babeufékéval azonos úton azonos konklúzióig – a diktatúra vállalásáig.

Ezen az úton járva, a saint-simonisták nem lehettek eszmetársai. Babeufék jól tudták, hogy a diktatúra kínos kötelesség, de nem tértek ki előle, s erősen hitték, hogy az átmeneti szigor után a legszebb és legteljesebb szabadság fog kivirágozni. A saint-simonisták épp ellenkezőleg okoskodtak: taktikából fogadták el a szabadságköveteléseket, hogy a szabadság egy hierarchikus és autoritatív társadalom szálláscsinálója legyen. „... nous demandons en ce moment – írta Enfantin 1830-ban – la liberté des cultes, c'est pour qu'un culte unique puisse plus facilement s'élever sur toutes les ruines du passé religieux de l'humanité. Nous voulons la liberté de la presse parce qu'elle est la condition indispensable de la création prochaine d'une direction vraiment légitime de la pensée, celle de la moralité et de la science; nous réclamons la liberté de l'enseignement pour que notre doctrine se propage plus facilement, sans obstacles et soit un jour la seule aimée, sue et pratiquée par tous.”³⁴ A saint-simonisták szerint az új társadalom hierarchiáját az embe-

32. Petőfi májusi utcai akciójára tudtommal még nem figyeltek föl. Fáy Gyula írja a Budapesti Híradó 1848. jún. 17-i számában: „A május 10-i katonai vérengzés alkalmával a forradalmi csarnok előtt Petőfy indítványára, nyakra főre, torlasz emeltetett, kihordattak a csarnokból minden dákók, és ezek a vastag tölgyfagerendákat képviselték, tekeasztalok, székek, fidibus tartó fapoharak, arczképek, és néhány elázott polgártárs, szóval minden ingóság, az utczára; a torlasz mellett, martiusi hősök foglalának helyet, – készek vinni élethalálra.” A gúnyos hangú tudósítást (mely hiányzik a Petőfi napjai c. gyűjteményből) megerősítik Jókai sorai az *Életképek*ben. (Cikkek és beszédek. Bp. 1967. II. 140.)

33. Jean Czynski: *La nuit du 15 août 1831, à Varsovie*. Paris, 1832. 92–93.

34. Idézi Henry-René D'Allemagne: *Les Saint-Simoniens*. Paris, 1930. 112.

reknek a termelésben való szerepe fogja megszabni,³⁵ ez érvényesül a fogyasztási javak elosztásában is, nem az egyenlőség.³⁶ A jövő társadalmá önmagát igazgatja, elnyomás tehát nem lesz, de szabadság sem, még az érzelme is kivész: „Dans les sociétés organisées les formes sociales étant en harmonie avec les besoins de la population, le sentiment de l’oppression, n’y ayant nulle place, ne saurait y éveiller le sentiment correspondant de délivrance ou de liberté.”³⁷ A szabadság helyett a tekintélytisztelet és a szeretet fogja betölteni az emberek szívét „... un sentiment [...], celui de la reconnaissance du faible pour le fort qui le protège, de l’ignorant pour le savant qui l’éclaire, de tout être vivant pour celui qui échauffe son âme; alors la hiérarchie ne paraîtra pas seulement un fait nécessaire ou un fait utile; en elle sera la vie sociale, le bien sympathique qui unit tous les membres d’un même corps, qui les fait communier dans une seule volonté, dans un même amour.”³⁸ A saint-simonista költő nem a szabadságról, forradalmakról énekel, hanem a békéről, a szeretetről egymás és főként a hierarchia élén álló főpap iránt: „aimons-nous en Jésus, en Saint-Simon...”³⁹ A testvéri szeretetre való állandó emlékeztetésül a saint-simonisták olyan ruhát viseltek, melyet csak hátul – tehát csak testvéri segítséggel – lehetett ki- vagy begombolni.

Egy szemtanú emlékezése szerint⁴⁰ Buonarroti egyszer-kétszer meglátogatta a párizsi saint-simonista gyülekezetet. Bár fogadtatása megtisztelő volt, Babeuf harcostársa föl hagyott a közlekedési kísérettel. Látnia kellett, hogy a saint-simonista vallás papjainak hierarchikus testvéri szocializmusa nagyon távol áll az Egyenlők köztársaságának eszményeitől. Akárcsak Buonarroti, azt hiszem, Petőfi is rosszul érezte volna magát a hátulgombolós ruhában.

SÁNDOR LUKÁCSY: THE IDEA OF LIBERTY IN PETŐFI'S WORK

Liberty” is perhaps the most frequently used and quite frequently misinterpreted word in Petőfi’s poetical vocabulary. This study aims to reveal the different levels of meaning behind the uniform word-usage. At least five meanings of “liberty” can be distinguished as follows: 1. the individual’s instinctive, emotional longing for freedom; 2. political and social liberation; 3. national independence; 4. the idea of the liberty of the world; 5. the salvation of man and mankind in the name of liberty and human dignity.

In most cases Petőfi creates a complex meaning but one of these five types is predominant.

Using the word “liberty” and its meaning as a starting point the study examines Petőfi’s main political ideas and gets to the conclusion that his way of thinking was far from being saint-simonist but he was very close to the ideas of Babeuf and the later buonarrotian thinkers.

35. „Dans la société industrielle, [...] on voit partout un chef, partout des inférieurs, des patrons et des clients, des maîtres et des apprentis; partout autorité *légitime*, parce que le chef est le plus capable; partout obéissance *libre*, parce que le chef est aimé...” (*Doctrine de Saint-Simon. Exposition. Première année, 1829.* Nouvelle édition publiée par C. Bouglé et Elie Halévy. Paris, 1924. 272.)

36. „Les différences de position dans l’atelier social entre les producteurs amènent des différences d’habitudes quant à leurs besoins, et font naître une ligne de démarcation nécessairement variable entre les besoins des travailleurs inégalement placés dans la hiérarchie industrielle.” „Quand de nouveaux besoins, résultats du progrès de toutes les facultés humaines, s’introduisent dans la société, ils sont d’abord éprouvés par les chefs de la production, placés en quelque sorte à l’avant-garde du mouvement général, puis ils descendent successivement, avec le temps, aux derniers rangs de la classe ouvrière...” (Olinde Rodrigues-tól idézi André Jean: *Le principe saint-simonien „A chacun selon sa capacité; A chaque capacité selon ses oeuvres.”* Brive, 1911. 65, 67.) Szöveg ellentétben áll ezzel a „mindenki egyaránt vehet” elve, a babeufi elv: „Ce qui n’est pas communicable à tous, doit être sévèrement retranché.” (Buonarroti: i. m. I. 158.)

37. Pierre Rouentól idézi D’Allemagne. 38.

38. *Le Globe*, 1832. febr. 14. Idézi D’Allemagne, 193.

39. Boissy: *Poésies saint-simoniennes et phalanstériennes*. Paris, 1881. 64. (Posthumus kiadás.)

40. Carnot: *Sur le Saint-Simonisme*. Paris, 1887. 27.

Sándor Lukácsy: The Idea of Liberty in Petőfi’s Work